

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

FEMTE BANDET.

3:e häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
Svenska Fornminnesföreningens sjunde allmänna möte i Skara den 18—20 Juni 1883	203.
BOIJE, S., Åro särskilda åtgärder önskvärda för bevarandet af runinskrifterna?	219.
ÖDBERG, F., Om Axevalla slott	226.
MONTELIUS, O., Hvad vi veta om Vestergötland under hedna- tiden	231.
HILDEBRAND, H., Några ord om Vestergötlands äldre medel- tidskonst (med 8 fig.)	249.
GRANBERG, O., Jan van Scorel och Gustaf Vasa	268.
NORDLANDER, J., Om fingrarnes namn i svenskan	272.
Svenska Fornminnesföreningens styrelse och ledamöter den 31 december 1883	I.

Äro särskilda åtgärder önskvärda för bevarandet af runinskrifterna?

Af

Sten Boije.

Anförande vid Svenska Fornminnesföreningens sjunde allmänna möte i Skara
den 19 juni 1883.

Bland våra minnesmärken från forna dagar intages ett framstående rum af runinskrifterna, af hvilka, bland de öfver 2000 nordiska, som kommit till efterverldens kännedom, de ojemförligt flesta tillhöra vårt land. Till tiden gå dessa inskrifter, hvilka finnas inristade dels å lösa föremål af metall, trä eller dylikt, dels och det långt vanligare i sten, delvis tillbaka djupt in i den grå forntiden, ända till det skede, som nämnes den äldre järnåldern. Den stora massan af dem, som blifvit till oss bevarade, härrör dock från det tidevarf, då hedendom och kristendom bröto sig mot hvarandra, och äfven länge efter sedan kristendomen vunnit herraväldet och det latinska alfabetet blifvit det allmänt begagnade, betjenade man sig understundom af runalfabetet. Så finnas t. ex. här i Vestergötland och annars flerstädes dopfuntar och andra till kyrkorna hörande föremål försedda med runinskrift, och på Gotland använde man ända fram mot medeltidens slut rätt allmänt runor å kyrkogårdarnes grafstenar. I förbigående må ock anmärkas, att under medeltiden runorna en och annan enstaka gång brukades till bokskrift.

Till innehållet äro runinskrifterna på få undantag när kortfattade. Det öfvervägande antalet utgöres af minnesord öfver död man, och dessa äro med hänsyn till formuleringen ej synnerligen omvexlande. Vanliga formler äro sålunda: »Ingefast lät resa sten efter Olof, fader sin, och Öd efter sin make», eller »Sakse lät

göra detta märke efter Est, fader sin, och Torgunn, son sin», eller »Slode, Ragnfrid, de läto hugga stenen efter Igelbjörn, son sin. Hjälpe Gud hans själ», d. v. s. de innehålla namnen på minnesmärkets upphofsman eller upphofsmän och den eller de, hvilkas minne skall förevigas, uppgift om det förhållande, hvori dessa stodo till hvarandra, uttrycket »reste sten» eller dylikt och ofta önskan om hjälp för den dödes själ, och härvid stannar det gemenligen. Då och då bifogas likväl ett omdöme om den döde, såsom i »Vinjut reste stenen efter Gudmund, sin son, en god kämpe», runkonstnärens namn eller en anmärkning af annat slag, hvarom jag senare får anledning att tala. Då nu härtill kommer, att runalfabetet med afseende på de utvägar, det egde att i skrift beteckna det talade språkets ljud, och väl äfven inskrifterna med afseende på sättet att nyttja dessa utvägar, lemna ej så litet öfrigt att önska, kunde det synas, som om runinskrifterna, afsedt från det intresse och det värde de ega blott såsom fornminnen, för oss ej vore af så särdeles stor betydelse. Men förhållandet är ej alldeles detta.

Redan sjelfva runalfabetet har att bjuda oss ett stycke historia, odlingshistoria och språkhistoria. Härstammande, såsom skarp-sinniga forskningar med mycket hög grad af sannolikhet visat, från den romerska skriften, var det i den äldsta form vi känna det, den, i hvilken den äldre järnålderns inskrifter äro affattade, gemensam egendom för Nordens innevånare och stammar af germansk börd med vidt skilda boningsorter. De nämnda inskrifternas språk är germanskt, och i dessa förhållanden har man ett bevis för att under denna aflägsna tid i Norden och i vårt land bodde germaner. Detta alfabet, den s. k. äldre runraden, undergick nu under tidernas lopp hos oss och våra närmaste grannar en kedja af förändringar, till dess att man framkom till den »yngre runraden», egendomlig för Norden och begagnad på flertalet af våra runstenar. Dessa förändringar voro visserligen långt ifrån alla förbättringar, men de röja dock å ena sidan en viss sjelfständighet i användandet af det från annat håll gifna, och å andra sidan stå de till stor del i förbindelse med motsvarande förändringar i språkets ljudmaterial och bereda oss derigenom kännedom om gången af dessa.

Till de vetenskaper, som i vårt århundrade blomstrat upp, hör den historiska språkforskningen. Denna lemna oss upplys-

ningar af värde angående folkens och odlingens historia, men framförallt angående sjelfva språkets utveckling, upplysningar som kunna vara af betydelse ej blott i teoretiskt, utan äfven i praktiskt afseende. Språket förändras ständigt, äfven i våra dagar. Språkhistorien låter oss lära känna den riktning, i hvilken vårt språk hittills utvecklats sig, dess art och kynne och således äfven den kosa, utvecklingen för framtiden bör taga, och hvilken vi böra bidra till att gifva densamma. Men språkhistorien behöfver ett äfven till tidsutsträckningen omfattande material. Nu äro våra äldsta runinskrifter bortåt tusen år och den stora hufvudmassan ett par århundraden äldre än — undantaget några i latinska diplom förekommande person- och ortnamn — vårt måls äldsta skriftliga minnesmärken af annat slag. Väl är inskrifternas ordförråd, bortsedt från egennamn, skäligen knapt, men de lemna oss dock tillfälle att beträffande såväl ljudlära som formlära draga viktiga slutsatser.

De talrika personnamnen äro ingalunda utan värde. Dels torde det intressera oss att veta, hvilka namn bland våra fäder voro gängse och gångbara, dels meddela de oss ofta genom sin bildning kunskap om de gamla nordbornas föreställningssätt. En stor mängd namn äro sålunda sammansatta och i sammansättningen ingår då ofta namnet på en gudomlighet t. ex. — omsatta på vår tids språk — Torsten, Torbjörn, Torgunn, Fröger, Frösten, Frödis. En sådan namnbildning innebar säkert ursprungligen ett helgande åt guden i fråga, och af detta förhållande har den jämförande mytforskningen begagnat sig för att bland annat göra slutledningar om utbredningen och lifligheten af de olika gudomligheternas dyrkan.

Äfven i andra afseenden kunna runinskrifterna vara af vigt för kännedomen om vårt folks historia. Genom sjelfva de platser der de finnas, bidra de att upplysa oss om bosättnings- och odlingens gång; en och annan gång finnes en anmärkning sådan som den, att stenens resare äfven byggde bro (brolagd väg) till minne af den hädangångne, hvilken bro understundom finnes kvar ännu efter så många århundraden. Då och då upplysas vi om, att den, öfver hvilken skriften höggs och stenen restes, vistats i eller deltagit i härfärder till främmande land, vesterut, österut, i österväg, söderut, till England, Saxland (Norra Tyskland), Finland, Estland, Gårdarne (Ryssland), Lombardiet, Grekland, Serkland

(Saracenernas land) o. s. v., vittnesbörd till de andra, vi ega, om huru våra fäder under vikingatiden svärmade om i världen. Man har från främmande håll velat förringa betydelsen af svenskarnes deltagande i vikingafärderna vesterut: de spelade der ingen själfständigare rol, voro blott med i utländska höfdingars följen. Men de män, som »skiftade krigsgäld i England», och efter hvilka runvårdar restes, voro nog ej de, som nöjde sig med underordnade platser i andras följe. Ristandet och resandet af en runsten var säkerligen en ganska kostsam sak, och blott mäktige och rike män kunde hedra sina mäktige och rike fränder på det sättet.

Allbekant är, att på Island under medeltiden upptecknades en rik skatt af sånger och sägner, som i muntlig tradition fortplantats från heden tid. Man har mycket tvistat, om och i hvilken grad dessa sägner kunna anses vara hela nordens gemensamma eller en norsk-isländsk eller blott en isländsk tillhörighet. Runskrifterna kunna väl ej gifva oss något direkt bevis i denna fråga; men — på åtskilliga stenar är inskriften helt och hållet eller delvis affattad i versform; denna versform är väsentligen den samma som de äldsta och viktigaste isländska dikternas — den äldre Eddans — och några af våra runristningar beledsagas af figurframställningar, som visa, att det ämne, som behandlas i en af de äldsta och förnämsta isländska sagokretsarne, sångerna om Sigurd Fafnesbane, icke var okänt i Sverige. Runskrifterna upplysa oss således, att åtminstone förutsättningar för uppkomsten af med de isländska likartade sånger funnos äfven hos oss.

Kan man nu vara ense om, att runminnesmärkena förutom det värde, de ega såsom minnen af våra förfäder och som naturligen bör mana hvar och en, som älskar det forna, att söka bevara dem, — att de förutom detta värde äro af ganska stor vikt såsom urkunder för vårt språk och vår historia, framställer sig för oss den frågan, huruvida dessa urkunder blifvit fullt tillgodogjorda. Derpå måste svaras nej.

Väl företog man sig under vårt storhetstidevarf, utmärkt för lyftning på alla områden, för stegrad nationalkänsla och för intresse för våra gamla minnen, äfven att uppsöka och afteckna våra runinskrifter, och ett arbete åstadkoms, som efter den tidens förhållanden och med afseende på utförandet väl må kallas utmärkt. Men detta verk omfattar ej allt, som vi nu känna, och tillfredsställer ej heller vår tids betydligt skärpta fordringar på

vetenskaplighet och noggrannhet; och de kompletterings- och granskningsarbeten, som i senare tider utförts, äro mycket långt ifrån fullständiga och ej heller felfria. Rungranskningen är ock så pass svår och vansklig, att man äfven vid den största noggrannhet kan vara utsatt för misstag eller måste lemna en fråga oafgjord. Måhända kan en följande granskare lyckas bättre. Äfven vetenskapen fordrar alltså, att runinskrifterna omsorgsfullt vårdas och bevaras.

Huru har detta hittills skett? I våra gamla, från medeltiden stammande kyrkor finna vi ofta runstenar inmurade och det ej sällan på ett sådant sätt, att de tydligen varit der alltsedan kyrkan bygdes, hela eller ofta blott i fragment, understundom genom sin inskrift förrådande, att de blifvit ditförda rätt långt bort ifrån i socknen. Redan under medeltiden började man således att från sina ställen rubba och förstöra runstenar. Huru många af dem som ursprungligen funnits, på detta sätt för oss gått förlorade, derom kunna vi ej göra oss någon föreställning. Men de, som försvunnit eller förstörts, sedan man på 1600-talet började uppsöka och förteckna runstenarna, äro ej få. Af 4 stenar, som omkring 1680 voro kända i en socken i Södermanland, finnas sålunda kvar 1 hel och 1 skadad, i en annan finnas 4 af 6, i en tredje 4 hela och en half af 7, i en fjärde 1 hel och en mycket skadad af 8 o. s. v. Och denna förstörelse har ej egt rum blott i från våra dagar mer aflägsna tider; den fortgår den dag, som i dag är. Runstenar, som för 20, 12, 10 år sedan eller senare funnos, sökas i dag förgäfvos. En bro har lagats, ett hus har bygts, man har »letat sten i backarna», och det gamla om fädren erinrande minnesmärket har i bästa fall helt, oftast krossadt försvunnit ur ljuset, och det kanske i samma nejd, der ej långt förut en alldeles likartad minnesvärd tagits till vara eller eljes blifvit föremål för omvårdnad. Så hände det t. ex. helt nyligen, att vid reparation af en gammal kyrka ur muren två runstenar med stor möda och stort besvär framdrogos. Mot kyrkan stod förut lutad en ganska intressant runsten, visserligen sprucken i tre delar. En dag, då församlingens pastor kom till kyrkan, saknades större delen af den gamla stenen: den hade af samma arbetare, som varit med om räddandet af de andra stenarne, blifvit inlagd i grunden till en tillbyggnad af kyrkan. Närmare besked om platsen kunde eller ville ingen gifva.

Men det är ej blott genom afsigtlig åverkan, runstenarne lida skada. Som redan är nämnt, hafva ej så få nu sin plats i våra kyrkor, der de ofta tjena till trösklar eller golfstenar. Idkeligt tramp och ständig nötning plåna så småningom ut äfven en skrift, som en gång varit djup och tydlig.

Äfven af människorna oberoende omständigheter äro ofördelaktiga för runinskrifterna. Nästan alltid äro dessa inhuggna i stenens naturliga, råa, ojemna yta. I ojemnheterna stannar fuktighet, och denna lockar en rik växtlighet af lafvar, som under tidernas längd fräter ytan ej obetydligt. Eller ock stannar i en liten remna en droppe vatten; när vinterkylan kommer, fryser vattnet till is och tränger genom sin utvidgning undan en liten skärfva. Vissa stenarter äro mer, andra mindre, alla dock i någon mån utsatta för vittring, och att lafvar, frost och vittring i förening verkligen förändra runstenens yta, derom kan man lätt öfvertyga sig, då man jemför en runsten, som med tämlig säkerhet kan antagas hafva stått uppe i luften hela sin tid, med en annan, som åtminstone de sista två hundra åren och troligen mycket längre haft sin inskriftssida gömd i jorden.

Hvad kunna vi då göra för att skydda våra runinskrifter?

Mot människors åverkan har lagen redan tagit dem i sitt hägn, då den förbjuder rubbandet eller förstörandet af stenar med runinskrift, liksom af andra fornminnen, och stadgar böter för den, som bryter häremot. Icke dess mindre förstöras, såsom jag förut antydt, nu för tiden runstenar. Att skärpa lagens bud, torde tjena till intet. Runstenarne äro spridda öfver vida rymder i vårt land, och den myndighet, som har högsta uppsigten och vården om våra fornminnen, kan omöjligen sjelf öfverallt fullkomligt tillse lagens efterlefnad. De tjenstemän, som i orterna hafva sig ålagdt befrandet af lagöfverträdelser, torde ej heller med afseende på runstenarnes bevarande kunna uträtta till fyllest, äfven om de, hvilket långt ifrån alltid torde vara händelsen, skulle för denna sak hysa något liffigare intresse.

De fornminnesföreningar som i många landsändar blifvit upprättade, hafva nog för runstenarnes vård uträttat ej så obetydligt, men de skulle säkerligen kunna uträtta ännu mer. Spridda, som dessa förenings medlemmar äro öfver hela landskapen, och in-seende, såsom man väl får antaga, de olika fornminnenas värde, borde de vara i stånd att ej blott tillse, huruvida runstoderna

lemnas oantastade, utan äfven genom den upplysning, de kunna meddela, och genom sitt inflytande föröfrigt hindra deras förstörande samt känna sig manade att, då en förseelse härutinnan blifvit begången, bidraga dertill, att den skyldige näpses, andra till varning.

Ett säkert medel att skydda runskrifterna för såväl människors som naturens åverkan vore att föra dem samman till museer, ett centralmuseum eller provinsmuseer. Mot en sådan åtgärd vid runstenarnas massa ställa sig dock nästan öfverstigliga hinder i vägen, det stora utrymme, som skulle krävas, och de dryga kostnader, som skulle vara förknippade med långväga transport af oftast väldiga stenblock. En minnessten bör ock helst, så vidt möjligt är, behålla det rum, hvarest den från början restes.

Men kunna vi ej i alla afseenden fullständigt bevara våra runminnen i deras ursprungliga skick, böra vi åtminstone göra allt för att för vårt vetande och vår odling tillgodogöra dem och dymedelst bevara så att säga den andliga delen af dem. Medel härför äro en med vår tids fordringar öfverensstämmande fortsättning af det verk, som för länge sedan begynts: upptecknande, aftecknande och noggrann beskrifning. Men runranskningen är, såsom jag redan yttrat, en vansklighets sak, och man har därför på senare tider sökt att lemna äfven forskare, som ej kunnat få sjelfva se minnesmärket, tillfälle att derom förskaffa sig en mer objektiv kännedom än den, som erhålles genom annans afteckning och beskrifning, nämligen genom afklappningar i t. ex. vått läsk-papper, hvilka dock äro ganska lätt förstörda, eller någon enstaka gång genom afgjutningar i gips eller cement. Må hända skulle man kunna gå ett steg längre i denna riktning och derigenom bevara åt sig väl ej sjelfva originalen, men en kanske lika varaktig, trogen kopia. En deltagare i detta möte, som för Statens Historiska Museum utfört en afgjutning i cement af den märkliga Sigurdsristningen på Ramsundsberget i Södermanland, har nyss till mig framkastat den tanken att man skulle kunna taga aftryck i gips eller cement af våra runinskrifters mängd och förvara dessa i museerna. Sjelfva utförandet är naturligen ej omöjligt; men det kommer an på kostnaderna. Huru dessa skulle kunna komma att ställa sig, derom är jag fullkomligt okunnig och vågar följaktligen ej yttra mig om sakens utförbarhet.